

KUR'AN'DA İNZAL VE TENZİL KAVRAMLARI

Niyazi BEKİ (*)

Öz

Bu çalışmamızda, Kur'an ayetlerinde yer alan inzal ve tenzil kavramlarının anlamları arasındaki ilişkiye, bu iki kavramın sözlük anlamlarına ve kullanıldıkları ayetlerin ışığında aralarındaki anlam benzerliği ve anlam farklarıyla ilgili tahlillere yer verilecektir. İnzal ve tenzil sözcüklerinin lügat âlimleri tarafından nasıl anlaşıldığı, özellikle Kur'an ayetlerindeki kullanımları göz önünde bulundurularak, birer kavram olarak ifade ettikleri anlamları üzerinde durulacaktır. Tefsir kaynaklarında, def'i ve tedricî anlam bakımından inzal ve tenzil kavramlarına atfedilen katma değeri tespit etmeye çalışmakla beraber, kullanıldıkları ayetlerdeki konuları itibarıyla bu anlamların sabit veya değişken olup olmadıklarına da dikkat edilecektir. Bu bağlamda, bir kısım âlimlerin konuyla ilgili görüşlerine katılıp katılmadığımızı da belirtmiş olacağız.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, İnzal, Tenzil

İnzal and Tenzil Concepts in Quran

Abstract

In this study, the emphasis will be on the analysis of relationship between the meaning of concepts of "İnzal and Tenzil" as they have been used in Quran verses, on their dictionary meaning, on cooperation of their meaning in the lights of verses which they have been used, and on differences in their meaning. It will also be focused on how the concepts of "İnzal and Tenzil" has been understood by lügat scholars, especially taking in consideration the way that both take place in Quran verses, and both will also be explained as sole concepts. We will specify the weights that has been ascribed to the concepts of "İnzal and Tenzil" in the lights of Tefsir sources and def'î and tedricî methods, and also our attention will be paid to both concepts as they takes place in verses with considering whether they have fixed or variable meaning. In this context, we will state whether we are agree with some scholars opinion on the same issue.

Keywords: Quran, İnzal, Tenzil

*) Doç.Dr., (niyazibeki@gmail.com)

Giriş

Kur'an Allah tarafından Hz. Cebrail vasıtasıyla, Hz. Muhammed'e indirilen bir kitap olduğuna göre, bu indirmeyi ifade etmek için kullanılan inzal ve tenzil kelimelerinin anlamı büyük önem arz etmektedir. Dinin hükümlerini ortaya koyan kelimelerin şer'i manaları ile örfi manaları arasındaki ilişki, farkları ve müşterek yönlerinin bilinmesi kadar olmasa da, İnzal ve Tenzil kavramının vahyin geliş şeklini belirlemeleri sebebiyle sözlük anlamlarını, aralarındaki ilişkiyi, müşterek ve farklı yönlerini bilmekte yarar vardır.

Bu iki kavramın kök harfleri "N-Z-L"dir. "Nezele" kelimesi, yukarıdan aşağıya inmeyi ifade eder. Nitekim Araplar, attan inen veya yukarıdan/yüksek bir yerden aşağı bir yere inen kimse için "nezele" sözcüğünü kullanırlar.¹ Bu kelimeden türeyen ve Kur'an'ın inişi ile ilgili özellikle kullanılan "tenzil ve İnzal" kalıpları bu açıdan önem arz etmektedir. Yaygın kanaate göre, "tenzil" parça parça, peyderpey indirmeyi, "inzal" ise bir defada toptan indirmeyi ifade eder. Bu sebeptendir ki bir defada indiği kabul edilen Tevrat ve İncil için **inzal**, 23 yılda peyderpey indirilen Kur'an içinse, **tenzil** kavramı kullanılmıştır. Bu kanaatin doğru olup olmadığını ileride tartışacağız.

Burada hemen şunu belirtmeliyiz ki ilgili ayetlerde "tenzil" kavramının kullanılması, bu ayetlerin sibak ve siyakı itibarıyla "Kur'an'ın -özellikle-parça parça indirilmesi" manasını çağrıştırmak için değil, bilakis genel anlamıyla Kur'an'ın bir vahiy olarak nüzulüne ve birlikte kullanıldığı Allah'ın bazı isim ve sıfatlar ile olan ilişkisine dikkat çekmek ve böylece Kur'an'ın semavi, ilahî bir kitap olduğuna işaret etmeye yönelik olduğunu düşünüyoruz. Bununla beraber, bazı ayetlerde özellikle "tenzil" kavramının kullanılması, meşhur ve yaygın olan görüş paralelinde gelişen Kur'an'ın parça parça/peyderpey indirilmesi olgusuna da uygun düşmektedir. Nitekim, ister manaları aynı ister ayrı olarak değerlendirilsin, tenzil ile inzal, "yukarıdan indirme" manasının ortak paydasında birleşmektedir.

Bu kısa açıklamalardan sonra, Kur'an'ın inzal ve tenzil mefhumunu önce dildilerin, sonra da müfessirlerin görüşleri doğrultusunda arz etmeye çalışacağız.

Lügat Açısından İnzal ve Tenzil

Sibeveyh (Ö. 180), "el-Kitab" adlı kitabında if'al kalıbı ile tef'il kalıbının bazen aynı manayı ifade ettiklerini belirtir. Buna misal olarak: "ferraha/efraha" (sevindirmek), "ğarrame/ağrame" (borçlandırmak), "fezzaa/efzea" (korkutmak), "kessere/eksera"(çoğaltmak), "kallele /ekalle (azaltmak) fiillerini zikreder. Ayrıca "nezele/enzele (indirmek) kalıplarına dikkat çeker ve bu iki kalıbın aynı manaya geldiğine En'am suresinin 37. Ayetini² delil

1) Halil b. Ahmed Ebu Abdurrahaman el-Ferahidî, el-Basrî (Ö.170). (t.y.). *Kitabu'l-Ayn*, Tah: Dr. Mehdi el-Mahzumî, Dr. İbrahim es-Sammeraî, Daru ve Meketebetu'l-Hilal, VII//367.

2) Ayetin Arapça metni şöyledir: وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَلَمَّا إِنَّا لِلَّهِ فَادِرٌّ عَلَىٰ أَنْ يُنَزَّلَ آيَةٌ وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

getirir. Ona göre, ayetin başında **inzal** babından “unzile” fiili ile ortasında **tenzil** babından “nüzzile” fiilinin zikredilmesi ve her ikisinin de “ayet” kelimesi için kullanılması, her iki kalıbın da aynı manaya geldiğini gösterir.³ Ancak ilgili ayetin ilk kelimesi “unzile” değil, o da “nüzzile” dir. Yani her iki kelime de Tenzil babındandır. Bu sebeple getirilen delil isabetli değildir.⁴

Zemahşeri'nin belirttiğine göre, bu ayetin başında yer alan “nüzzile” fiili “unzile” manasında, yani: toptan indirmeyi ifade eden inzal anlamında kullanılmıştır. Ayetin ortasında yer alan “en-yünezzile” fiili ise, inzal kalıbındaki “yünzile” şeklinde de okunmuştur.⁵

Sibeveyh'in bildirdiğine göre, âlimlerden bazıları inzal ile tenzilin aynı manaya geldiğine delil olarak, Furkan suresinin 25. ayetinde yer alan “Ve nüzzile'l-melaiketu tenzilen” ifadesinin İbn Mesud tarafından “Ve ünzile'l-melaiketu tenzilen” şeklindeki kıraatini göstermişler.⁶ Yani inzal ile tenzil kavramı birlikte kullanılmıştır.

Zeccac (Ö.311), “Halbuki onlar, daha (yağmur yağmadan) önce Allah'ın üzerlerine yağmur indireceğinden tamamen ümitsiz idiler”⁷ mealindeki ayeti açıklarken, orada yer alan “en-yünezzile” fiilinin “en-yünzele” şeklinde de okunduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca “Tenzilu'l-matar”ı, (yağmurun tenzilin/indirilmesinin) yağmur yağma anlamında olduğunu belirtmiş ve rüzgârlar esip geçmeden bilinemeyeceği gibi, yağmurun da tenzilsiz (peş peşe gelmeksizin) olamayacağını ifade etmiştir⁸

Cevherî (Ö. 393) ise, “enzele” ile “istenzele” fiilinin aynı anlama geldiğini belirttikten sonra “Nezzele tenzilen” kalıbını da buna bağlantılı olarak zikretmiştir. Bu bağlantı nazara alındığında, onun tenzil ile inzali aynı manada değerlendirdiği söylenebilir. “Tenzil aynı zamanda tertip manasına da gelir”⁹ anlamındaki ifadesi onun inzal ile tenzili aynı manada algıladığına dair kanaati pekiştirmektedir. İbn Manzur (Ö.711) da bu görüşü benimsemiştir.¹⁰ İbn Hişam (Ö. 761), Âl-i İmran suresinin üçüncü ayetinde lazım (geçişsiz) bir fiilin (nezele fiilinin) hem hemze (inzal kalıbı) ile hem tad'if (tenzil kalıbı)

3) Sibeveyh, Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kunbur el-Harisi (Ö. 180). (1408/1988). *el-Kitab*, Tah: Abdus-salam Muhammed Harun, Kahire, IV/55-56.

4) Bazı kıraatlerde Sibeveyh'i doğrulayacak bir okuyuşun olabileceği ihtimalini düşünerek, araştırdığımız onlarca tefsir kaynaklarında buradaki fiilin “Unzile” şeklinde okunduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

5) Ez-Zemahşeri, Muhamud b. Ömer (Ö.528). (1414). *el-Keşşaf an Hakaiki Ğavamidi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Tevil*, Mektebu'l-İlami'l-Islami, II/20.

6) Sibeveyh, *el-Kitab*, IV/82.

7) Er-Rum, 30/49.

8) Ez-Zeccac, Ebu İshak, İbrahim b. es-Serî b. Sehl (Ö. 311). (1408/1988). *Maani'l-Kur'an ve İrabuhu*, Beyrut, IV/189.

9) El-Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad. (1407/1987). *es-Sihah, Tacu'l-lüğati ve sihahu'l-arabiye*, Tah: Ahmed Abdülgafur Attar, Beyrut, V/1829.

10) İbn Manzur, Muhammed b. Mukrim Ebu'l-fadl Cemaluddin el-Ensarı. (1414). *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, XI/657-58.

ile müteaddî (geçişli) yapıldığını belirttikten sonra, Zemhaşerî'nin bu iki müteaddî kalıp arasında fark olduğuna dair görüşü üzerinde durmuş ve şunları söylemiştir. Zemahşerî'ye göre, Kur'an necim necim indirildiğinden onun için ayette "Nezzele"; bir defada indirilen Tevrat ve İncil kitapları için ise, "Enzele" fiili kullanılmıştır. Ancak, "İnkâr edenler: Kur'an ona bir defada topluca **tenzil** edilmeli (indirilmeli) değil miydi? dediler. Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık (parça parça indirdik) ve onu tane tane (ayırarak) okuduk" şeklinde (mealinde)ki Furkan suresinin 32. ayetinde **tenzil** sözcüğü ile birlikte "cümleten vahideten" (bir defada,/toptan indirilme) ifadesinin kullanılması Zemahşerî'yi bu görüşünde sıkıntıya sokmaktadır.¹¹

Müfessirlere Göre İnzal ve Tenzil

İslam âlimlerinin önemli bir kısmının kabul ettiği görüşe göre, Kur'an'ın Allah tarafından Hz. Peygamber (a.s.)'e indirilmesi iki safhada gerçekleşmiştir. Bunlardan biri Kur'an'ın toptan indirilmesi anlamında olan "inzal" safhası, diğeri 23 yıl boyunca Hz. Peygambere peyderpey indirilmesi anlamına gelen "tenzil" safhasıdır.

Kur'an'ın İnzali

İnzal safhası, Kur'an'ın toptan inmesini ifade etmekte ve kendi içinde iki safhaya ayrılmaktadır:

Birincisi; Kur'an'ın Levh-i Mahfûz'a intikali: Allah'ın ezeli ilminin bir nevi tezahürü olan ve kelam sıfatından gelen Kur'an, öncelikle levh-i mahfûza intikal etmiştir. "Hayır, O şerefli bir Kur'an'dır. (Onun aslı) Levh-i Mahfûz'dadır"¹² mealindeki ayetin ifadesi buna delâlet ediyor.

İkincisi, Dünya semasındaki "Beytu'l-İzze" ye intikali: "Biz onu kadir gecesinde indirdik"¹³, "Biz onu mübarek bir gecede indirdik"¹⁴, "O ramazan ayı ki insanlığa bir rehber olan, onları doğru yola götüren ve hakkı batıldan ayıran en açık ve parlak delilleri ihtiva eden Kur'an o ayda indirildi"¹⁵ mealindeki ayetler, Kur'an'ın Ramazan ayının gecelerinden birinde indirildiğini gösteriyor. Bu gece "Kadir gecesini" ve "Mübarek gece" olarak tavsif edilmiştir. Kur'an'ın tamamı, Hz. Peygamber (a.s.)'e bir gecede toptan değil, 20 veya 23 yıl zarfında değişik vesilelerle parça parça indirilmiş olduğuna göre, yukarıdaki ayetlerde geçen ve toptan inişi ifade eden "inzal" ve "bir gece" tabirleri, Kur'an'ın bu indirilişinin Hz. Peygamber (a.s.)'e olan indirilişinden ayrı olduğunu gösteriyor.¹⁶

11) İbn Hişam, Ebu Muhammed, Cemaluddin Abdullah b. Yusuf b. Ahmed. (1985). *Muğni'l-lebib an kutubi'l-Earib*, Tah: Dr. Mazin el-Mübarek, Muhammed Ali Hamdullah, Dimaşk, 679-680.

12) el-Bürûc, 86/21-22.

13) el-Kadr, 97/1.

14) ed-Duhân, 44/3.

15) el-Bakara, 2/185.

16) bkz. ez-Zerkânî, Muhammed Abdulazim (Ö.?). (1409/1988). *Menahilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut/Lübnan: Daru'l-kütübü'l-İlmiye, I/45-46.

Bununla beraber, yukarıdaki ayetlerde yer alan **inzal** kavramını “indirmeye başlamak” olarak da anlamak mümkündür. Çünkü Kur’an’da îcâz sanatı çerçevesinde bazı cümlelerin başında açıktan zikredilmediği halde takdiren var olduğu kabul edilen kelimelerin bulunduğu bilinmektedir. Mesela; “Kur’ân okuduğunda, o kovulmuş şeytandan Allah’a sığın”¹⁷ mealindeki ayetin takdiri, “Kur’an’ı okumaya başladığında” şeklindedir.¹⁸

İşte bunun gibi “Enzelnahu” yu, “İbtede’na bi inzalihi”; “Enzelehu” yu “İbtede bi inzalihi” şeklinde anlamak Arapça dil kaidelerine aykırı olmaz. Bazı âlimler yukarıdaki **inzal** ayetlerini bu anlamda yorumlamışlardır. Buna göre ayetlerin manası “indirdik” değil, “indirmeye başladık” şeklindedir.¹⁹

Şevkanî (Ö.1250), Bakara suresinin 185. ayetindeki “Ramazan ayı öyle bir aydır ki, onda Kur’an indirildi” mealindeki ifadeyi tefsir ederken âlimlerin “Kur’an’ın evveli(ilk ayetleri) indirildi” şeklindeki yorumlarına da yer vermiştir.²⁰

Kur’an’ın dünya semasındaki Beytü’l-İzze’ye indirilmesini ifade eden sahih haberler de vardır. El-Hâkim (Ö. 405)’in, Said b. Cübeyr tarikiyle, İbn Abbas’tan mevkuf olarak rivayet ettiği ve Zehebî’nin de sahih olarak kabul ettiği bir haberde şöyle denilmektedir: “Kur’an, ez-Zikr (levh-i Mahfuz) den ayrılıp Beytü’l-İzze’ye indirildi. Daha sonra Cibril onu Hz. Peygamber (a.s)’e indirmeye başladı.”²¹ Burada önemle belirtilmesi gereken bir husus, aklî istidlalle bilinmesi imkânsız bu gibi rivayetlerin, merfu hükmünde olduğudur.²²

Ez-Zerkeşi (Ö. 794), İbn Hacer el-Askalanî (Ö.852), es-Suyutî (Ö. 911) de bu konudaki rivayetlerin sahih olduğunu kabul ettikleri için bu görüşü benimsemişlerdir.²³

Kur’an’ın Tenzili

Bu safha Kur’an’ın Hz. Cebrail vasıtasıyla Hz. Peygamber (a.s)’e indirildiği safha olarak bilinmektedir. Bu husus, Kur’anla sabit olduğu için ümmetin icmama mazhar olmuştur.

17) En-Nahl, 16/98.

18) bn Atiyye (Ö. 542), Ebu Muhammed Abdullah b. Abdu’l-Hak b. Ğalib el-Endulusi. (1422). *el-Muharreru’l-veciz fi tefsiri’l-kitabi’l-aziz*, Tah: Abdusselam Abdüşşafi Muhammed, Beyrut: Daru’l-kütübi’l-İlmiye, 1/58, III/420; Es-Semin el-Halebî, Ahmed b. Yusuf. (t.y.). *ed-Durru’l-Mesun fi Ulumi’l-Kitabi’l-Meknun*, Dimişak: Daru’l-Kalem, VII/286.

19) Bkz. Cemaluddin Ebu’l-Ferec İbnu’l-Cevzi Abdurrahman b. Ali (Ö. 597). (1422). *Zadu’l-mesir fi ilmi’t-tefsir*, Tah: Abdurrazzak el-Mehdi, Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-Arabî, 1422, 1/143; El-Makdisi, Ebu Şâme Şihabuddin Abdurrahman b. İsmail (Ö.665). (1975). *el-Mürşidü’l-Veciz*, Beyrut, 20.

20) Eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah. (1414). *Fethu’l-Kadir*, Dimişak-Beyrut: Daru ibn Kesir, Daru’l-kelimi’t-tayyib, I/210.

21) El-Hâkim, en-Neysaburî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. (1411/1990). *el-müstedrek, ala’s-sahiheyn*, Tah: Mustafa Abdulkadir Ata- Beyrut, II/667.

22) bkz. ez-Zerkânî, I/47.

23) Ez-Zerkeşi, 1/321; es-Suyutî, Celalüddin Abdurrahman b. Kemal (Ö. 911). (1394/1974). *el-İtkan fi Ulumi’l-Kur’an*, Tah: Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, Kahire, 1/147; İbn Hacer, Şemsüddin Ahmed b. Ali (Ö.852). (1379). *Fethu’l-Bari*, Beyrut, 9/4.

İnkârcıların, Kur'an'ın eski kitaplar gibi bir defada indirilmesi gerektiğine dair itirazlarına cevap olarak inen aşağıdaki ayetin ifadesi bu hususun altını çizmiştir: “Bir de o kâfirler dediler ki: ‘Bu Kur’ân ona toptan, bir defada indirilmeli değil miydi?’ Halbuki Biz vahiyle senin kalbini pekiştirmek için böyle ara ara indirdik ve onu parça parça okuduk.”²⁴

“Hem o vahyi, insanların zihinlerine sindire sindire okuman için zaman zaman gelen Kur’ân dersleri halinde indirdik”²⁵ mealindeki ayette de bu hakikate vurgu yapılmıştır.

“(Resulüm!) Onu (Kur’an’ı), Rûhu’l-Emîn (Cebrail), uyarıcılardan olası diye apaçık Arap diliyle senin kalbine **tenzil** etmiştir(indirmiştir)”²⁶ mealindeki ayet de bu indirilişe delâlet etmektedir.²⁷

Yukarıda, Kur’an’ın toptan indirilmesinin “inzal”, peyderpey indirilmesinin ise “tenzil” sözcüğüyle ifade edildiğini gördük. Bu genel kabul, özellikle, İbn Abbas’a dayanılan şu hadisten kaynaklanmaktadır. Rivayete göre, Abdullah b. Abbas konuyla ilgili bir soruya cevap verirken şunları söylemiştir: “Kur’an, Ramazan’da Kadir gecesinde bir defada dünya semasına **inzal** edildi (indirildi). Daha sonra Cibril (a.s) (diğer günlerde ve aylarda, Kur’an’ı) peyderpey Hz. Peygambere **tenzil** ediyordu (indiriyordu).” İbn Abbas bu görüşünü,” Bir de o kâfirler dediler ki: “Bu Kur’ân ona toptan, bir defada indirilmeli değil miydi?’ Halbuki Biz vahiyle senin kalbini pekiştirmek için böyle ara ara indirdik ve onu parça parça okuduk.”²⁸ mealindeki ayeti okuyarak desteklemiştir.”²⁹

İnzal ile tenzil mefhumu arasındaki ayırımın tefsir kaynaklarına girmesi, gördüğümüz kadarıyla, el-Beğavî (Ö. 510) ile başlamıştır. Al-i İmran suresinin 3. ayetinde, Kur’an için **tenzil**, Tevrat ve İncil için **inzal** kelimesine dikkat çeken el-Beğavî, teksir manasını ihtiva eden Tenzil’in peyderpey anlamında olup, Kur’an’ın ara ara indirilmesine uygun olduğu gibi, İnzal’in de bir defada inen Tevrat ve İncil’in bu konularına uygun olduğunu belirtmiştir.³⁰

İnzal-tenzil ayırımını ilk defa el-Beğavî yapmakla beraber, tefsirdeki şöhreti sebebiyle ez-Zemahşerî’nin bunu açıkça ifade etmesi, daha sonraki birçok tefsircinin ilham kaynağı olmuştur. Ez-Zemahşerî, Al-i İmran suresinin 3. ayetini açıklarken, âdeti olduğu

24) El-Furkan, 25/32. Ayetin metni şöyledir: وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَّاحِدَةً كَذَّبْتُمْ بِهٖ فَؤَادِكُمْ وَتُرْتَّلَاتٍ

25) El-İsra, 17/106. Ayetin metni şöyledir: وَوَرَاوَا قُرْآنًا لِّتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْتٍ وَنُزْنًا تُنْزِيلًا

26) eŞ-Şuarâ, 26/193-195.

27) bk. ez-Zerkânî, I/48.

28) El-Furkan, 25/32.

29) El-Hâkim, II/222.

30) El-Beğavî, Muhyî’s-sünne, Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mesud el-Beğavî. (1420). *Mealimu’r-tenzil fi tefsiri’l-Kur’an*, tah: Abdürrezzak el-Mehdî, Beyrut, I/407. Ayrıca bu konuda geniş bilgi için bkz. Özgel, İ. (2001). “Kur’an’ın Üç Aşamalı Nüzulü Anlayışının Lüğavî Temelleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları- dergisi, yıl:3, Sayı:5-6, 89-114.

üzere soru-cevap sitalini kullanmış ve “Eğer desen: Neden, (Kur’an için tenzil kavramı kullanılarak) ‘Nezzele aleyke’l-kitabe’ denilmiş, buna mukabil (Tevrat ve İncil için İnzal sözcüğü kullanılarak) ‘ve Enzele’t-Tevrate ve’l-İncile” denilmiştir?”, Buna cevaben deriz ki; “Çünkü Kur’an müneccem/peyderpey, Tevrat ve İncil ise bir defada indirilmiştir”³¹

Burada dikkat çekici bir durum söz konusudur: Zemahşerî, aynı ayette yer alan “ve Enzele’l-Furkan” cümlesinde geçen “el-Furkan” kelimesinin, (başka semavi kitaplar, özellikle Zebur için olduğu gibi) Kur’an için de kullanılmış olabileceğine işaret ettiği halde, el-Furkan kelimesinin başındaki (Nezzele fiilinin değil de) Enzele fiilinin kullanıldığını görmezlikten gelmiştir.

el-Beğavî de ayetteki “el-Furkan”ı Kur’an olarak görmeye beraber, başında “enzele” fiilinin bulunmasının, tenzil ile inzal farkının olduğuna dair iddiasına ters düştüğünü göz ardı etmiştir.

Beğavî’den önce inzal ve tenzil ayırımının yapılmadığını gösteren belgelerden biri Taberî’nin tefsiridir. Taberî (ö. 310), bu iki kavramın farklı manalara geldiğinden söz etmediği gibi, kendisi her ikisini bir arada ayırım yapmadan kullanmıştır. Örneğin; “Sizin yanınızda bulunan Tevrat’ı tasdik etmek üzere indirdiğim Kur’ân’a iman edin”³² mealindeki ayeti açıklarken şunları söyler: Ayette, “inzal”ı söz konusu olan Hz. Muhammed değil, Kur’an’dır. Çünkü Hz. Muhammed “münzel bir tenzil”(indirilen bir kitap) değil, mürsel(günderilen) bir resuldür; münzel yalnız kitaptır.³³

Keza Taberî, “Allah’ın Muhammed’e inzal ettiği tenzilini (kitabını) Kur’an, Furkan, Kitab ve Zikr olmak üzere dört isimle adlandırmıştır”³⁴ derken de inzal ve tenzil kavramını aynı anlamda kullanmıştır.

Yine Taberî, Secde Suresinin başında yer alan “Tenzilu’l-kitab” ifadesini, **inzal** kavramıyla açıklamıştır.³⁵ Bakara suresinin “O sayılı günler, ramazan ayıdır.O ramazan ayı ki insanlığa bir rehber olan, onları doğru yola götüren ve hakkı batıldan ayıran en açık ve parlak delilleri ihtiva eden Kur’ân o ayda **inzal** edildi (indirildi)” mealindeki 185. ayetini açıklarken, Kur’an’ın Kadir gecesinde levh-i mahfuzdan dünya semasına indiğini, daha sonra Hz. Muhammed’e **inzal** edildiğini belirterek, peyderpey indirilme için de **inzal** sözcüğünü kullanmıştır.³⁶

31) Ez-Zemahşerî, I/366.

32) El-Bakara, 2/41.

33) Muhammed b. Cerir b. Yezid Ebu Cafer et-Taberî. (1420/2000). *Camiu’l-beyan an tevili’l-Kur’an*, Tah: Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetu’r-Risale, I/564.

34) Et-Taberî, I/94. Bir açıklama: Taberî burada, Kur’an için –peyderpey anlamını göz önünde bulundurarak-tenzil kelimesini kullanmış, ama onu inzal vasfıyla ile nitelemiştir. Demek, ikisini aynı anlamda kullanmıştır.

35) Et-Taberî, XX/164.

36) Et-Taberî, III/445.

Taberî'nin rivayetine göre, İkrime (Ö.105), Vakıa suresinin “Mevakiu'n-nücum'a ye-min ederim” mealindeki ayeti açıklarken, “Allah ayetleri üçer, dörder, beşer olarak **inzal** buyurdu (indirdi)”³⁷ ifadesiyle peyderpey indirilmeyi de inzal sözcüğüyle ifade etmiştir. Zemaşerî'ye göre, En'âm suresinin 37. ayetinin başında yer alan “nüzzile” fiili “unzile” manasında kullanılmıştır.³⁸

Fahrüddin er-Razî (Ö. 606) bu konuda Zemaşerî'yi takip etmiş ve **tenzilin** peyderpey, necim necim indirilmeyi, **inzalin** ise, bir defada yapılan indirilmeyi ifade ettiğini belirtmiştir.³⁹ Bu konuda Razî, Al-i İmran suresinin 3. ayetinin tefsirinde de **tenzil**, peyderpey manasında olduğundan Kur'an için; **inzal** ise bir defada indirmeyi ifade ettiğinden Tevrat ve İncil için kullanıldığını belirtmiştir. Ancak, Razî, burada cevabını vermediği / veya veremediği bir problemin de olduğuna işaret etmiştir. Bu problem, Kehf suresinin 1. ayeti ile İsra suresinin 105. ayetinde –peyderpey inmiş olan- Kur'an için **inzal** sözcüğünün kullanılmasıdır.⁴⁰

Razî, Meryem suresinin 64. Ayetinde yer alan “Rabbinin emri olmadıkça biz (meleklerden olan elçiler) inmeyiz” mealindeki ifadede yer alan “netenezzelu” fiiline atıfta bulunmuş ve Keşşaf sahibinden naklen⁴¹ “tenezzül” kavramının şu iki manaya geldiğini belirtmiştir: Birincisi: Peyderpey manasına gelen nüzul. İkincisi: mutlak inişi ifade etmesi. “Tenezzele” fiilinin bu iki manaya geldiğinin delili olarak da: Tenezzele fiilinin, Nezzele fiilinin mutavaatı olduğunu, Nezzele fiilinin ise hem peyderpey manasına, hem de mutlak iniş manasına geldiğini beyan etmiştir. Razî, “tenezzül”ün bu makamda peyderpey manasında olmasının daha uygun olduğuna da işaret etmiştir⁴²

Zümer suresinin ilk ayetinde Kur'an için-peyderpey iniş manasına gelen- **tenzil**, ikinci ayetinde ise –bir defada inmeyi ifade eden-**inzal** kelimesinin kullanıldığına dikkat çeken Razî, bu çelişki görünümünü çözmeye çalışırken ilk önce “Eğer dediğiniz gibi gerçekten **tenzil** ile **inzal** arasında bir fark varsa..” ifadesini kullanması onun bu konuda tereddütlü olduğunu göstermektedir. Bununla beraber Razî'ye göre, bu çelişkili görünüm “**inzal**, Allah'ın Kur'an'ı tamamen resulüne indireceğine dair karar vermesi, **tenzil** ise o Kur'an'ın 23 yıl zarfında peyderpey ona ulaştırılması” manasına geldiğini kabul etmekle giderilebileceğini belirtmiştir.⁴³

Kurtubî (Ö. 671), Furkan suresinin 25. ayetinde yer alan “ve nüzzile'l-melaiketu tenzîlen” ayeti, İbn Kesir tarafından “ve nünzilu'l-melaikete” şeklinde okunduğunu ve bu kıraatle ilgili açıklamalarda bulunan bazı âlimlerce “nezzele” ile “enzele”nin aynı mana-

37) Et-Taberî, XXIII/147.

38) Ez-Zemaşerî, II/20.

39) Bk. Er-Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasan. (1420). *Mefatihü'l-Ğayb*, Beyrut: Daru İhyai't-turasi'l-arabi, II/348, V/254.

40) Er-Razi, VII/130.

41) El-Keşşaf, III/28-29

42) Er-Râzî, (XXI/555).

43) Er-Râzî,XXVI/419

ya geldiğini, bu sebeple filin “inzal” babından, mastarın “tenzil” babından gelebileceğine dair görüşlerine yer vermiştir.⁴⁴

Kadi Beydavî (Ö. 685), En'âm suresinin 37. ayetinin ortalarında yer alan “en-yünez-zile” filinin İbn Kesir tarafından “en-yünzile” şeklinde okunduğunu, bunların her ikisinin de aynı manaya geldiğini belirtmiştir.⁴⁵

Neseî (Ö.710) de En'âm suresinin 37. ayetin başında yer alan “nüzzile” filini “ey: ünzile” diyerek, tenzilin de inzal manasında olduğunu belirtmiştir.⁴⁶

Kurtubî'nin sözkonusu ettiği bazı âlimlerin görüşüne göre, Yasin suresinin 4. ayetin de yer alan “**Tenzile'l-Azîzi'r-Rahîm**” ifadesinden maksat Hz. Muhammed'in tenzildir, onun peygamber olarak gönderilmesidir. Bu âlimler bu görüşlerini, Talak suresinin 10,11. ayetlerinde yer alan “Kad **enzelellahu** ileyküm zikren, resulen yetlû..” ayetiyle desteklemişlerdir.⁴⁷

Bu görüş sahiplerinin, Hz. Peygamberin bi'seti için hem **tenzil** hem de **inzal** kavramının kullanıldığını kabul etmeleri, bu iki kavramı aynı manada algıladıklarını gösterir.

“Allah size kitapta şunu da **tenzil** etmiştir(indirmiş/bildirmiştir) ki: “Allah'ın ayetlerinin inkâr ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, bunu yapanlar başka bir konuya geçmedikçe onların yanında oturmayın”⁴⁸ mealindeki ayette kullanılan **tenzil** sözcüğünün peyder pey manasına geldiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Çünkü burada tek bir ayetten söz edilmektedir. Nitekim Mücahid (Ö. 104)'in⁴⁹ bildirdiğine göre, yukarıdaki ayette, Kur'an'da bildirildiği ifade edilen husus, En'âm suresinde yer alan “Ayetlerimiz hakkında alaylı tavırla münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman, -onlar başka bir konuya geçinceye kadar- kendilerinden yüz çevir” mealindeki 68. ayette zikredilen konudur.⁵⁰ Mücahidin bu görüşü genel olarak tefsircilerin de benimsediği görüştür.⁵¹

Bundan anlaşılıyor ki, ayette –meal olarak-yer alan “Allah size kitapta şunu da **tenzil** etmiştir(indirmiş/bildirmiştir)” ifadesi, bir tek ayete atıfta bulunmaya yöneliktir. Bu bir tek ayete atıfta bulunulurken “ve kad nezzele aleyküm fi'l-kitabı” ifadesiyle “tenzil” kavramının kullanılması, tenzilin inzal manasında olduğunun/terdic ve tertip manasında olmadığını açık göstergesidir.

İnzal sözcüğünün anlamı “bir bütün halinde indirmek” olsa bile, bunun bütün Kur'an için olduğu gibi, Kur'an'ın söz konusu olan bir ayeti, ayet grubu veya bir suresi için

44) El-Kurtubî, Şemsuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed. (1384/1964). *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, Tah: Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Atfuyuş, Kahire: Daru'l-kütübü'l-Mısriye, XXVI/24.

45) El-Beydavî, Nasıruddin Abdullah b. Ömer. (1418). *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Tevil*, Beyrut, II/160.

46) En-Neseî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Mauhumud. (1419/1998). *Medariku't-telzil ve hakaiku'tevil*, Tah: Yusuf Ali Bedîvî, Beyrut: Daru'l-kelimi't-tayyib, I/502.

47) El-Kurtubî, XXV/6.

48) En-Nisa, 4/140.

49) Ebu'l-Haccac Mucahid b. Cebr el-Mekki el-Mahzumî (Ö. 104),

50) Es-Suyutî. (t.y.). *Ed-Durru'l-Mensûr*. Beyrut: Daru'l-fikr, II/718.

51) İbnu'l- Cevzi, Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali(Ö. 597). (1422). *Zadu'l-mesir fi ilmi't-tefsir*, Tah: Abdurrazzak el-Mehdi, Beyrut: Daru'l-kütübü'l-arabî, I/487.

de geçerlidir. Çünkü Kur'an kelimesi Kur'an'ın tamamı için kullanıldığı gibi, Kur'an'ın parçaları için de kullanılabilir.

Nitekim, Buharî (Ö. 256)' de yer alan bir rivayette, Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: “İnsanlar Kubâ'da sabah namazında buldukları sırada onlara bir kimse gelip: ‘Şüphesiz Rasûlullah'a **Kur'ân** indirilmiş ve O'na Kâbe'ye yönelmesi emrolunmuştur. Binaenaleyh sizler de Kâbe cihetine yöneliniz’ dedi. Cemaatin yüzleri Şam tarafında iken bu emir üzerine (namaz içinde) Kâbe tarafına döndüler”⁵²

Bu hadis-i şerifte de Kur'an kelimesi bütün Kur'an için değil, kıblenin tahvili ile ilgili ayet için kullanılmıştır. Arapçada “zikrû'l-küll, iradetü'l-cüz” anlamında pek çok mecaz ifadeler vardır.

İbn Hacer de Buhari'de geçen bu hadisi açıklarken, Kur'an kelimesinin “Kur'anun” şeklinde nekre olarak zikredilmesi, tab'izi (zikrû'l-küll, iradetü'l-cüz)'ü ifade etmeye yönelik olduğunu belirtmiştir.⁵³

Aşağıda mealleri verilen ayetlerde, **inzal** ve **tenzil** kelimelerinin -yaygın kanaatin aksine yukarıdan indirme ortak paydasında-aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir.

“Kâfirler diyorlar ki: ‘Ona Rabbinden bir ayet **inzal** edilmeli (bir mucize indirilmeli) değil miydi?’ Sen, ey Resulüm, sadece bir uyarıcısın. Her millete bir yol gösteren vardır.”⁵⁴ Bu ayetin içinde yer alan “ayet” kelimesi bir mucize anlamına gelse de, gramer kaidesi olarak, **inzal** kavramının bir tek “ayet” için kullanıldığı görülmektedir.

“Allah'a karşı gelmekten sakınanlara ise: ‘Rabbiniz ne **inzal** etti (indirdi)?’ denildiğinde, ‘Hayır indirdi’derler.”⁵⁵

Bu ayetin nüzul sebebi şudur: Belli mevsimlerde dışarıdan Mekke'ye gidenler Hz. Muhammed'in durumunu soruyorlar ve “Rabbiniz ne **inzal** etti (indirdi)?” diyerek konuyu araştırıyorlardı. Müşriklere bunu sorduklarında Nahl suresinin 24. ayetinde geçtiği üzere “eskilerin masalı” diye cevap veriyorlardı. Takva sahibi olan müminlere “Rabbiniz ne **inzal** etti (indirdi)?” diye sorduklarında ise, yukarıdaki ayette geçtiği üzere, “Hayır/hayırlı/güzel şeyler indirdi” diye cevap veriyorlardı.⁵⁶

Bu sure Mekke'de indiğine göre, buradaki **inzal** kavramı, bütün Kur'an için değil, o güne kadar inen ayet ve sureler için geçerlidir.

“Resulüm! Sana bu zikri/Kur'an'ı **inzal** ettik (indirdik) ki kendilerine **tenzil** olunanı (indirileni) insanlara açıklayasın. Umulur ki düşünüp anlarlar”⁵⁷ mealindeki ayette Kur'an için hem **inzal** hem **tenzil** kavramı kullanılmıştır. Bu ise, bu her iki sözcüğün aynı anlamda kullanıldığını gösterir.

52) El-Buharî, Muhammed b. İsmail., (1401/1981). *el-Camiu'l-Müsnedu's-Sahih/Sahihu'l-Buharî*, İstanbul, salat, 32.

53) İbn Hacer, I/506.

54) Er-Rad, 13/7.

55) En-Nahl, 16/30.

56) Bk. er-Razî, XX/201.

57) En-Nahl, 16/44.

“Bu kitabın **tenzili**/indirilmesi, Azîz ve Hakîm (mutlak galip, tam hüküm ve hikmet sahibi) olan Allah tarafından”, “Biz sana kitabı gerçeğin ta kendisi olarak **inzal** ettik/ indirdik. O halde sen de yalnız Allah’a ibadet et”⁵⁸ mealindeki peş peşe gelen ayetlerden birinde tenzil diğeriinde inzal kelimesi kullanılmıştır. Aynı yerde bu iki sözcüğün kullanılması, onların aynı anlamda kullanıldığı izlenimini vermektedir.

“Fakat onlardan geniş ilmi olanlar ile müminler, hem sana **inzal** olunan (indirilen) Kur’ân’a, hem de senden önce **inzal** olunan (indirilen) kitaplara iman ederler”⁵⁹ mealindeki ayette, hem Kur’an hem daha önceki kitaplar için inzal sözcüğü kullanılmıştır.

Maide suresinde hem Tevrat, hem İncil ve hem de Kur’an için aynı **inzal** sözcüğü kullanılmıştır. Meal olarak, surenin 44. ayetinde: “Şüphesiz biz Tevrat’ı **inzal** ettik (indirdik)” Surenin 47. ayetinde: “İncil ehli Allah’ın onda **inzal** ettiği (indirdiği) ile hükmetsin”, 48. ayetinde ise: “Sana da, daha önceki kitapları, hem tasdik edici, hem de onları denetleyici olarak bu kitabı, gerçeğin ta kendisi olarak **inzal** ettik (indirdik)” ifadelerine yer verilmiştir.

“İşte bu da bir feyiz kaynağı ve daha önceki kitapları tasdik edici olarak, bir de hem Anakenti, hem de bütün çevresindeki insanları uyarman için **inzal** ettiğimiz (indirdiğimiz) bir kitap!”⁶⁰ “İşte bu Kur’ân da, **inzal** ettiğimiz (indirdiğimiz) kutlu bir kitaptır”⁶¹ mealindeki ayetlerde, Kur’an’ın indirilmesi için **inzal** kelimesi kullanılmıştır.

“De ki: “Allah size o kitabı, içinde hak ile batıl birbirinden ayrıt edilmiş tarzda açıklanmış olarak **inzal** etmişken (indirmişken), sizinle aramızdaki davayı hükme bağlamak için Allah’tan başka bir hakem mi arayacakmışım? Kendilerine daha önce kitap verdiğimiz kimseler de bilirler ki bu kitap gerçekten Rabbin tarafından **tenzil** edilmiştir (indirilmiştir)”⁶² mealindeki ayette Kur’an’ın indirilmesi için hem **inzal** hem **tenzil** sözcüğü kullanılmıştır. Keza, İbrahim suresi (14/1-2) ile Nahl suresinde de (16/44) Kur’an için inzal kavramı kullanılmıştır. Aşağıda mealleri verilen İsrâ suresinin 105. ayetinde Kur’an için **inzal**, 106. ayetinde ise **tenzil** sözcüğü kullanılmıştır.

“Biz Kur’ân’ı hak olarak **inzal** ettik/ indirdik. O da hakkın ve gerçeğin ta kendisi olarak indi. Seni de ey Resulüm, sadece rahmetle müjdelemen ve inanmayanları ise azapla uyarman için gönderdik. Hem o vahyi, insanların zihinlerine sindire sindire okuman için zaman zaman gelen Kur’ân dersleri halinde **tenzil** ettik/indirdik”

Değerlendirme

Yukarıda zikredilen ayetlerin üslubu ve âlimlerin konuyla ilgili görüşleri doğrultusunda yapılan açıklamalar ışığında şunu söyleyebiliriz ki;

58) Ez-Zümer, 39/1-2.

59) Nisa, 4/162.

60) Enam, 6/92.

61) Enam, 6/155.

62) Enam, 6/114.

-Tenzil kelimesi, tef'ıl kalıbı olarak teksiri ve dolayısıyla da tertibi ifade etmektedir. Teksir ve tertip ise, tenzilin peyderpey indirilmeyi belirten bir muhtevaya sahip olduğunu gösterir.

-İnzal ise, if'al kalıbında bir kelime olarak tertip ve teksiri ifade etmeyip, toptan indirmeyi ifade etmektedir.

-Bununla beraber, ne tenzil kelimesi kesin olarak sadece peyderpey indirmeyi, ne de inzal kalıbı sadece toptan bir indirmeyi ifade eder. Bilakis, bunların birbirlerinin yerine kullanıldığı da görülmektedir.

-Aşağıda mealleri verilen ayetlerde yaygın kanaatin aksine, **tenzil** yerine **inzal**, **inzal** yerine **tenzil** sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir.

“O takva sahipleri hem sana **inzal** olunan (indirilen) kitabı, hem de senden önce **inzal** olunan (indirilen) kitapları tasdik ederler.”⁶³

Görüldüğü üzere, bu ayette hem Kur'an hem de Tevrat ve İncil için **inzal** sözcüğü kullanılmıştır. Halbuki Kur'an'ın –bir defada indirilen-diğer semavi kitaplardan farklı olarak peyderpey, 23 yılda indirildiği bilinmektedir. Demek ki, buradaki **inzal** kavramı; hem inzal hem tenzil manasında kullanılmıştır.

“Onlara (Yahudilere): “Allah'ın inzal ettiği/indirdiği bu Kur'an'a da iman edin!” denildiği vakit: “Biz sadece bize **inzal** edilene/ indirilene inanırız!” derler.”⁶⁴

Bu ayette, hem –peyderpey inen-Kur'an için hem de –bir defada inen-Tevrat için **inzal** sözcüğü kullanılmıştır.

-Kur'an'da, Kur'an için kullanılan **inzal** mastarının fiili olan ve değişik kalıplarda kullanılan “enzele”nin başında “ibtedee” (başladı) fiilinin mukadder olduğunu kabul eden âlimler de vardır.⁶⁵

-Aşağıda meali verilen ayette “haber verme” manasına gelen ve “N-B-E” kökünden gelen bir fiil aynı konuda bir defa **if'al**, üç defa **tef'ıl** kalıbında kullanılmıştır. Bu üslup da if'al ve tef'ıl kalıbının aynı manada kullanılabileceğini göstermektedir:

“Hani bir ara Peygamber, eşlerinden birine sır olarak bir söz söylemişti. Fakat o, bunu kumalarından birine haber verince (Nebbeet), Allah da bu durumu Peygamberine bildirdi. O da eşine söylediğinin bir kısmını bildirip, bir kısmından ise vazgeçmişti. Peygamber, o eşine bu durumu anlatınca/haber verince (Nebbee) o hayret ederek: “Bunu sana kim bildirdi(Enbee)?” dedi. Peygamber de: “Her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan Allah, bana haber verdi(Nebbee)” diye cevap verdi.”⁶⁶

Sonuç

Yaptığımız bu çalışmada, **tenzil** kavramının anlam bakımından **inzal**den farklı olduğu, **tenzilin** peyderpey, **inzalin** ise bir defada indirmeyi ifade ettiğine dair tefsir kaynak-

63) El-Bakara, 4.

64) El-Bakara, 91.

65) Bkz. er-Razî, V/250; el-Beydâvî, V/327; M. Reşid Rıza(Ö.1354). (yy., 1990). *Tefsiru'l-Menar*; II/130.

larındaki ilk yorumlar, el-Beğavî ve ez-Zemahşerî'ye ait olduğu tespit edilmiştir. Daha önceki tefsir kaynaklarında bildiğimiz kadarıyla böyle bir ayırma gidilmezken, bu iki müfessirin, özellikle ez-Zemahşerî'nin bu yaklaşımı daha sonra gelen pek çok müfessiri etkilemiş ve bu sebeple de eski ve muasır müfessirlerin bir çoğunun bu ayırım cihetine gittikleri müşahede edilmiştir.

Ancak, yaygın olan bu kanaatin aksine, Kur'an'daki istimallerine baktığımız zaman, **tenzil** ile **inzal** sözcüklerinin ayetlerin çoğunda aynı manada kullanıldığı tespit edilmiştir. Misal olarak, Zümer suresinin 1-2. ayetleri ile Maide suresinin 44, 47, 48. ayetleri ve benzerlerine bakıldığında bu husus açıkça görülecektir.

Tenzil kelimesi, tef'îl kalıbı olarak teksiri ve dolayısıyla da tertibi ifade etmektedir. Teksir ve tertip ise, tenzilin peyderpey indirilmeyi belirten bir muhtevaya sahip olduğunu gösterir. **İnzal** ise, if'al kalıbında bir kelime olarak tertip ve teksiri ifade etmediği için toptan indirmeyi ifade ettiği bilinmektedir. Bununla beraber, ne **tenzil** kelimesi kesin olarak sadece peyderpey indirmeyi, ne de **inzal** kalıbı sadece toptan bir indirmeyi ifade eder. Bilakis, bunların birbirlerinin yerine kullanıldığı da görülmektedir. Bu çalışma bize göstermiştir ki, Kur'an'da yer alan bir kavramın tam anlaşılabilmesi için bütüncül bir bakışı kazandıracak şekilde sözkonusu kavramların/veya sözcüklerin Kur'an'ın ilgili bütün ayetlerindeki kullanım şekillerine bakmak gerekir.

KAYNAKÇA

- El-Beğavî, Muhyî's-sünne, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mesud el-Beğavî. (1420). *Mealimu't-tenzil fi tefsiri'l-Kur'an*, tah: Abdürrezzak el-Mehdî, Beyrut, I/407.
- El-Beydavî, Nasıruddin Abdullah b. Ömer. (1418). *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Tevîl*, Beyrut, II/160.
- El-Buharî, Muhammed b. İsmail,. (1401/1981). *el-Camiu'l Müsnedu's-Sahih/Sahihu'l-Buharî*, İstanbul , salat, 32.
- El-Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad. (1407/1987). *es-Sihah, Tacu'l-lüğati ve sihahu'l-arabiye*, Tah: Ahmed Abdulğafur Attar, Beyrut, V/1829.
- Cemaluddin Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi Abdurrahman b. Ali (Ö. 597). (1422). *Zadu'l-me-sir fi ilmi't-tefsir*, Tah: Abdurrazzak el-Mehdi, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-Arabî, 1422, 1/143
- El-Hâkim, en-Neysaburî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. (1411/1990). *el-müstedrek, ala's-sahiheyn*, Tah: Mustafa Abdulkadir Ata- Beyrut, II/667.
- Halil b. Ahmed Ebu Abdurrahaman el-Ferahidî, el-Basrî (Ö.170). (t.y.). *Kitabu'l-Ayn*, Tah: Dr. Mehdi el-Mahzumî, Dr. İbrahim es-Samerraî, Daru ve Meketebetu'l-Hilal, VII//367.
- İbn Atiyye (Ö. 542), Ebu Muhammed Abdullah b. Abdu'l-Hak b. Ğalib el-Endulusi. (1422). *el-Muharreru'l-veciz fi tefsiri'l-kitabi'l-aziz*, Tah: Abdusselam Abdüşşafi Muhammed, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiye, 1/58, III/420.

- İbnu'l- Cevzi, Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali(Ö. 597). (1422). *Zadu'l-mesir fi ilmi't-tefsir*, Tah: Abdurrazzak el-Mehdi, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-arabî, I/487.
- İbn Hacer, Şemsüddin Ahmed b. Ali (Ö.852). (1379). *Fethu'l-Bari*, Beyrut, 9/4.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed, Cemaluddin Abdullah b. Yusuf b. Ahmed. (1985). *Muğni'l-lebib an kutubi'l-Earib*, Tah: Dr. Mazin el-Mübarek, Muhammed Ali Hamdullah, Dimaşk, 679-680.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mukrim Ebu'l-fadl Cemaluddin el-Ensârî. (1414). *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, XI/657-58.
- El-Kurtubî, Şemsuddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed. (1384/1964). *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, Tah: Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Atfuyyuş, Kahire: Daru'l-kütübü'l-Mısriye, XXVI/24.
- El-Makdisi, Ebu Şâme Şihabuddin Abdurrahman b. İsmail (Ö.665). (1975). *el-Mürşidü'l-Veciz*, Beyrut, 20.
- Muhammed b. Cerir b. Yezid Ebu Cafer et-Taberî. (1420/2000). *Camiu'l-beyan an tevili'l-Kur'an*, Tah: Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetu'r-Risale, I/564.
- En-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Mauhmud. (1419/1998). *Medariku't-telzîl ve hakaiku't-tevil*, Tah: Yusuf Ali Bedîvî, Beyrut: Daru'l-kelimi't-tayyib, I/502.
- Er-Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasan. (1420). *Mefatihü'l-Ğayb*, Beyrut: Daru'ihyâi't-turasi'l-arabi, II/348, V/254.
- Reşid Rıza, Muhammed(Ö.1354). (yy., 1990). *Tefsiru'l-Menar*, II/130.
- Özgel, İ. (2001). Kur'an'ın üç aşamalı nüzulü anlayışının lügavî temelleri üzerine bir değerlendirme. *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, yıl:3, Sayı:5-6, 89-114.
- Es-Semin el-Halebî, Ahmed b. Yususf. (t.y.). *ed-Durru'l-Mesun fi Ulumi'l-Kitabi'l-Meknun*, Dimaşk: Daru'l-Kalem, VII/286.
- Sibeveyh, Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kunbur el-Harisi (Ö. 180). (1408/1988). *el-Kitab*, Tah: Abdusselam Muhammed Harun, Kahire, IV/55-56.
- Es-Suyutî. (t.y.). *Ed-Durru'l-Mensûr*. Beyrut: Daru'l-fikr, II/718.
- Eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah. (1414). *Fethu'l-Kadîr*, Dimaşk-Beyrut: Daru'ibn Kesir, Daru'l-kelimi't-tayyib, I/210.
- Ez-Zeccac, Ebu İshak, İbrahim b. es-Serî b. Sehl (Ö. 311). (1408/1988). *Maani'l-Kur'an ve İrabuhu*, Beyrut, IV/189.
- Ez-Zemahşerî, Muhamud b. Ömer (Ö.528). (1414). *el-Keşşaf an Hakaiki Ğavamidi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi'it-Tevil*, Mektebu'l-İ'lami'l-İslami, II/20.
- Ez-Zerkânî, Muhammed Abdulazim (Ö.?). (1409/1988). *Menahilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut/Lübnan: Daru'l-kütübü'l-İlmiye, I/45-46.
- Ez-Zerkeşi, 1/321; es-Suyutî, Celalüddin Abdurrahman b. Kemal (Ö. 911). (1394/1974). *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, Tah: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1/147.